

CIÈNCIA CATALANA A MADRID: EL DISCURS DE JESÚS M. BELLIDO GOLFERICHS A LA BIBLIOTECA NACIONAL (1927)*

EMMA SALLENT DEL COLOMBO

DEPARTAMENT DE FÍSICA FONAMENTAL, UNIVERSITAT DE BARCELONA.
emma.sallent@ub.edu

Paraules clau: *catalanisme mèdic, «ciència pura», Exposició del Llibre Català, Madrid, Biblioteca Nacional, Jesús M. Bellido Golferichs, Ernesto Giménez Caballero, Joan Estelrich*

Catalan Science in Madrid: Jesús M. Bellido Golferich's discourse at the Spanish National Library (1927)

Summary: *We analyze Dr. Bellido's discourse at the Spanish National Library in Madrid (1927) in the framework of what has been called Medical Catalanism.¹ Further development of this case study will provide a better understanding of Catalan as a scientific language, the importance of the role played by Catalan publishing industry and the cultural and political relationship between Madrid and Barcelona.*

Key words: *medical catalanism, «pure science», Catalan Book Exhibition, Madrid, Biblioteca Nacional, Jesús M. Bellido Golferichs, Ernesto Giménez Caballero, Joan Estelrich*

* Aquest treball ha comptat amb el suport del Ministeri d'Educació i Ciència per mitjà del projecte HUM 2006-07206-C03-03, «La medicina y sus públicos en la Barcelona de entreguerras (1920-1939)».

1. Vegeu Pardo Tomás *et al.*, 2006.

Introducció

L'objectiu d'aquesta comunicació és presentar el rerefons del discurs de Jesús Maria Bellido Golferichs (1880-1952) a la Biblioteca Nacional de Madrid, en el marc de l'Exposició del Llibre Català inaugurada el 5 de desembre de 1927. Durant l'exposició, que va estar oberta al públic del 5 al 21 de desembre i va comptar amb el rei Alfons XIII entre els seus visitants, es van exposar 6.000 volums que representaven aproximadament el 80 % dels llibres publicats a Catalunya durant el primer quart del segle xx (Roig Rosich, 1992: 581).

Paral·lelament a l'exposició de llibres, es va organitzar un cicle de vuit conferències per presentar la cultura catalana a Madrid, amb títols i ponents tan significatius com «Los estudios históricos y arqueológicos en Cataluña durante el primer cuarto del siglo XIX», a càrrec de Ferran Valls i Taberner (1888-1942); «La prosa y el teatro en Cataluña», de Carles Soldevila (1892-1967); «Evolución de la lengua literaria en Cataluña», de Carles Riba (1893-1959); «La poesía lírica en Cataluña», de Tomàs Garcés (1901-1993); «Aportación de Valencia, el Rosellón y Mallorca al renacimiento literario de Cataluña», de Miquel Ferrà (1885-1947); «El movimiento artístico en Cataluña», de Feliu Elias (1878-1948); «Los estudios científicos en Cataluña», de Jesús M. Bellido, i «Orientaciones de la cultura catalana», de Joan Estelrich (1896-1958) (*Catalunya ante España*, 1930: 15).

Aquesta comunicació pretén ser una primera aproximació al testimoni lúcid, a Madrid, durant la dictadura de Primo de Rivera, de Jesús M. Bellido, un dels membres més destacats de l'escola biològica catalana lligada a l'Institut de Fisiologia de Barcelona, sobre el panorama que presentava el conreu de la ciència a Catalunya durant les primeres dècades de la centúria. L'estudi efectuat suggereix tres línies d'anàlisi que caldria desenvolupar més endavant: *a*) l'interès d'aquest testimoni per l'estudi de la consolidació del català com a idioma científic amb plena capacitat comunicativa; *b*) el paper que ha tingut la indústria editorial catalana en un mercat en expansió, que incloïa les publicacions científiques, i *c*) la necessitat d'introduir un referent francès per tal de copsar, en tota la seva complexitat, les relacions culturals —i també científiques— entre Madrid i Barcelona d'aleshores.

Jesús M. Bellido: alguns trets biogràfics

Presentem breument el Jesús M. Bellido ressaltant alguns aspectes de la seva carrera acadèmica. Catedràtic de Fisiologia a la Universitat de Saragossa (1914-1918) i de Granada (1920-1921), participà en els debats sobre l'autonomia universitària i la universitat en general amb ocasió del 2n Congrés Universitari Català. Mà dreta d'August Pi Sunyer a l'Institut de Fisiologia des dels inicis, l'any 1929 guanyà la càtedra de «Terapèutica y Arte de Recetar» —farmacologia— a Barcelona, càrrec des del qual participà, durant la República, en la creació i direcció de la Facultat de Medicina de la Universitat Autònoma de Barcelona (1933-1939).

Professor de fisiologia de l'Escola Normal i inspector mèdic de l'Escola Graduada, va ser un dels 180 professors de les escoles de la Mancomunitat destituïts el 1924, arran del

suport a Georges Dweshauvers (1867-1937), director del Laboratori de Psicologia de la Mancomunitat, acusat d'espionatge pel règim de Primo de Rivera. De fet, quan pronuncià la conferència a la Biblioteca Nacional, Bellido estava suspès com a funcionari de la Mancomunitat, situació que es va perllongar fins al 2 de juny de 1930, que li seria comunicat el reconeixement dels seus drets per haver estat «injustamente destituido».²

A Madrid, a l'arxiu de la Junta para Ampliación de Estudios (JAE) consta un expedient al seu nom, on figuren diverses sol·licituds d'ajuts de recerca. És molt revelador del seu interès sobre la fisiologia cardíaca i en particular l'electromiografia, que, per exemple, el 1915 pretengués portar a terme, al llarg de mig any, estudis d'electrofisiologia, primer, visitant el laboratori del professor Willem Einthoven a Leyden durant un o dos mesos per tal d'estudiar «los fundamentos del método electrográfico» i, tot seguit, quatre mesos a Groningen treballant amb el «magnífico instrumental» de l'institut fisiològic que dirigia el professor Hartog Jakob Hamburger, per «ampliar los hechos observados y aún no publicados sobre la acción de los iones alcalinos en la forma de la propagación de la onda contráctil en el corazón de los mamíferos».

Bellido mantingué una estreta relació amb José Castillejo (1877-1945), secretari de la JAE, com ho demostra l'existència d'una carta, datada el 1919, on li diu que faci el possible perquè Juan Negrín (1889-1956), aleshores professor encarregat del laboratori de fisiologia de la Residencia de Estudiantes, guanyi la càtedra de Fisiologia que havia quedat vacant a la Facultat de Medicina de San Carlos de Madrid. Segons Bellido,

[...] la designación de Negrín, equivaldría a la importación de un profesor extranjero, método no ensayado actualmente en España y de cuya eficacia no cabe dudar. Hacer para que, dentro de la justicia, pueda Negrín influir de manera decisiva en la preparación de las futuras generaciones médicas, y promover la fundación de una escuela fisiológica que haga pareja a la de los histólogos madrileños es sin duda una buena obra y no dudo que Vd. no rehusará colaborar con ella.³

La connexió entre Negrín i Bellido es mantindria al llarg del temps, dins i fora de l'àmbit acadèmic i, fins i tot, en moments tan difícils com la darrera etapa de la Guerra Civil. El mateix Negrín, primer ministre de la República, nomenà Bellido, que era catòlic practicant, comissari de Cultes, un càrrec que requeria en aquells moments un tarannà conciliador i una elevada dosi de diplomàcia.

Bellido era un ferm defensor —i practicant— de la dedicació a la *ciència pura*, terme entès aleshores com l'activitat d'aquells amb una dedicació plena i exclusiva a la recerca científica bàsica, significat que queda palès a l'«elogi» que li dedicà Jaume Aigua-

2. Lligall Q561. Exp. 22. Arxiu de la Diputació, Barcelona.

3. Expedientes JAE: Jesús M. Bellido Golferichs. Centro de Documentación de la Residencia de Estudiantes, Madrid.

der (1882-1943) a les *Monografies Mèdiques*, amb ocasió del seu nomenament com a catedràtic de Terapèutica (1929):

El doctor Bellido té, a més, un valor d'exemplaritat. El doctor Bellido ha estat dels únics homes (i no dic l'únic per no ésser injust amb algun investigador desconegut o que se m'hagi oblidat) que s'ha dedicat exclusivament a la investigació científica, abandonant tot altre afer, refusant fer de la pràctica mèdica una font econòmica. Per a qui fa aquest vot de castedat significa passar anys i anys de la seva vida sense que el seu esforç li reporti cap benefici material, [...]. (Aiguader Miró, 1930: 8)

Just l'any 1929, en el volum 30 de les *Monografies Mèdiques*, havia aparegut en català el text de la conferència que havia pronunciat Bellido a la Biblioteca Nacional, a Madrid, un any abans de l'edició en castellà que publicaria *La Gaceta Literaria* que dirigia Ernesto Giménez Caballero (1899-1988). Es tracta d'una versió íntegra, que presenta com a particularitat un títol lleugerament adaptat al públic català: «El moviment científic a Catalunya durant els anys 1900 a 1925». Com veurem a continuació, la conferència de Bellido coincideix plenament amb el programa d'agitació científica, professional i cultural d'Aiguader (Perdigueró *et al.*, 2007; Martínez-Vidal, 2006: 148).

La conferència de Bellido: «Los estudios científicos en Cataluña»

J. M. Bellido comença la seva conferència advertint que parlarà de ciència a Catalunya i no de ciència catalana, perquè no té sentit parlar-ne, com no en té referir-se a la ciència francesa, espanyola o anglesa, reivindicant, per tant, l'universalisme científic i recordant la frase de Pasteur: «la ciencia no tiene patria, aunque los sabios sí la tengan» (*Cataluña ante España*, 1930: 169).

Passa després a enumerar els noms dels homes que havien produït treballs originals i els de les institucions dedicades a la promoció i la divulgació del saber. Puntualitza que s'ocuparà de «ciència pura» i que, per tant, no tractarà les aportacions a la medicina, l'enginyeria i la tècnica en general.

Introdueix llavors el tema que considera més delicat de la seva exposició: els idiomes de la ciència. Considera que l'idioma no és essencial en ciència, però que el científic necessita divulgar el seu treball, fins al punt, si cal, de publicar un mateix estudi en diferents llengües. Revelava, així, una de les estratègies comunicatives habituals dels científics que volien produir ciència en català sense haver de renunciar a l'ús pragmàtic d'altres llengües:

Ciertamente, el idioma es algo no esencial en la ciencia. Por otra parte al científico le interesa la divulgación, lo más extensa posible, de sus trabajos, y una misma comunicación, un mismo estudio, es muchas veces publicado en varios idiomas. En Barcelona se publica bastante ciencia original en español. Se redactan algunas memorias y notas

en francés, en alemán, en inglés, con destino a los periódicos científicos de los países de las lenguas antes mencionadas. Estos son hechos naturales que no necesitan comentarios de ninguna clase. (*Cataluña ante España*, 1930: 177)

Reivindica que s'havia publicat i es publicava en català, i comenta que això no constituïa cap problema. Es planteja la pregunta de si el català era un idioma apte per a la ciència, i ell mateix es contesta afirmant que ho era tant com el francès, el romanès, l'espanyol o l'italià. Al final de la conferència, fa palesa la seva satisfacció personal per l'ús del català en ciència, satisfacció comparable a la dels que publicaven obres de doctrina en idiomes parlats per menys gent que el català, cosa que considerava un fenomen natural i que per això tampoc no calia comentar.

El ressò a *La Gaceta Literaria*

La Gaceta Literaria, revista fundada el gener de 1927 per Giménez Caballero, secretari general del patronat dels intel·lectuals castellans de l'esmentada exposició, dedicà monogràficament el quadern número 4, publicat l'any 1930, a la qüestió «Cataluña ante España», i recollia el discurs de Bellido i la informació relativa a l'exposició bibliogràfica celebrada a Madrid, així com també la notícia d'una visita, efectuada aquell mateix any, dels intel·lectuals castellans a Barcelona, dins l'esperit de concòrdia que regnava llavors entre significatius sectors culturals d'una i altra ciutat.

Joan Estelrich, director de la Fundació Bernat Metge, juntament amb el mencionat Giménez Caballero, va ser un dels màxims promotors de la iniciativa. De la correspondència entre els dos personatges conservada en el Fons Estelrich, podem deduir alguns detalls d'interès en relació amb l'organització de l'exposició. En particular, tot i que no coneixem les circumstàncies que envolten l'encàrrec a Bellido de la conferència sobre «Estudios científicos», sabem que el 17 de novembre de 1927 —a menys d'un mes vista de la inauguració de l'exposició— encara no havien tancat del tot el programa de conferències. Precisament, Estelrich escrivia, en aquesta data, una carta a Giménez Caballero tot dient: «Faltaría sólo para ser totalmente completo una conferencia sobre los estudios científicos. Veremos si aún podemos obtenerla».⁴

En la salutació del número monogràfic dedicat a Catalunya per *La Gaceta Literaria*, Giménez Caballero introdueix una metàfora que considerem rellevant. Catalunya, esposa d'una Espanya que la ignorava, podria sentir-se afalagada i, potser, fatalment seduïda per mirades estrangeres.

4. Fons Joan Estelrich. El fons donat per la família Estelrich a la Biblioteca de Catalunya es troba actualment en mans del marçessor, senyor Manel Jorba. Agraïm al senyor Jorba i a la senyora Dolors Lamarca, directora de la Biblioteca de Catalunya, la possibilitat de consultar els documents del fons relatiu a l'exposició del llibre català.

Al nacer *La Gaceta Literaria* —el 1.º de Enero del año 1927— ya estaban las letras catalanas en el mismo auge y esplendor que hoy día; pero, en cambio, la intelectualidad castellana apenas si se daba cuenta (o se quería dar) de tal fenómeno literario de la Península.

Por su parte —y llenas de razón—, las letras catalanas, resentidas de tal ignorancia y olvido, miraban despechadas por encima del hombro la meseta, sintiendo de vez en cuando el halago de otras miradas —miradas extranjeras (francesas e italianas)— que venían a consolarlas falazmente de ese apartamiento atroz de Madrid. (*Cataluña ante España*, 1930: 11)

Mig segle després, en el programa *A Fondo* de Televisió Espanyola, Giménez Caballero, entrevistat per Joaquín Soler Serrano, comentava els esdeveniments que havien justificat, a parer seu, la sublevació militar contra la República i la seva participació en la campanya de Catalunya. La dona de la metàfora, perduda i esgarriada, havia de pagar amb la mort la seva culpa:

Yo era el Giménez Caballero que había llevado a los intelectuales castellanos a Cataluña, que había traído a los catalanes a Madrid, que soñaba, como se vuelve a soñar ahora, con la regionalización; en las regiones libres, unidas por vínculos ideales, como en una nueva Edad Media. Publiqué *Cataluña ante España*. Era un entusiasta y me adoraba toda Cataluña, ¡la pura verdad! Pero cuando me di cuenta que lo que quería aquella Cataluña —y lo supo tardíamente el gran Manuel Azaña, sobre el que tengo un libro que según dicen es el mejor que se ha escrito, y los maestros republicanos, mis grandes amigos— de que Cataluña iba mucho más lejos que la hermandad y que la «comprensión», entonces ya no fue posible, me hice oficial y me fui a su conquista. Hice toda la campaña de Cataluña y cuando llegué a Radio Nacional victorioso dije: —Cataluña, ¡si te maté es porque eras mía! Porque no te permito que te lleve ninguno, porque el que se la llevaba era el eterno vecino, como ya lo intentó en otras ocasiones históricas [...]. (Giménez Caballero, 2000)

Mentre Giménez Caballero entrava, a l'hivern de 1939, amb les tropes victorioses a Barcelona, centenars de milers de persones creuaven la frontera camí de l'exili. La major part de l'escola de fisiologia catalana marxà cap a Amèrica. Bellido, en canvi, restà a França gràcies a l'acollida de Camil Soula (1888-1963), catedràtic de Fisiologia de la Universitat de Tolosa, ciutat on moriria el científic català l'any 1952.

Conclusions

Com s'anunciava al principi d'aquestes pàgines, es podrien apuntar tres línies de desenvolupament futur per a l'aprofundiment d'aquesta recerca. En primer lloc, l'estudi del debat, controvertit, al voltant del català com a llengua d'expressió científica, més enllà de l'àmbit

Figura 1. Exposició del Llibre Català a Madrid. Foto: *D'ací i d'allà*, gener 1928.

de la literatura, que segons Bellido no constituïa un tema de discussió, sinó una qüestió d'estratègia divulgadora i comunicativa. De fet, aquest era un dels temes més debatuts a la premsa: fins i tot aquells que no veien cap problema en la poesia o el teatre, consideraven inacceptable una ciència en català.

En segon lloc, la valoració del paper que va tenir Joan Estelrich, director de la Fundació Bernat Metge, com a exponent de la indústria editorial catalana. Giménez Caballero dirà que l'exposició era un fet purament idealista perquè a Madrid no es venien llibres en català, però Estelrich en una entrevista a la *Veu de Catalunya* va dir, el dia després de la clausura de l'exposició, que no s'havia parlat mai tant del llibre català a Catalunya. Artur Perucho (1902-1956), en el seu llibre *Catalunya sota la dictadura*, comenta «l'èxit formidable» de l'exposició que provocà que el règim extremés les mesures contra qualsevol manifestació de catalanisme (Perucho, 1930: 132).

Finalment, la reacció *castissista* representada per Giménez Caballero intentava negar la doble capitalitat Madrid-Barcelona, així com qualsevol apropament a Europa que no passés necessàriament per la «Meseta». Per entendre correctament les relacions entre Madrid i Barcelona, potser caldria introduir el vèrtex francès de l'esquema triangular (Madrid-Barcelona-París) proposat per Vicente Cacho Viu (Cacho Viu, 1998).

Agraïments

Voldria agrair a Àlvar Martínez Vidal que em suggerís endinsar-me en un tema aparentment tan allunyat del que havien estat els meus interessos i que en seguís tot el seu desenvolupament amb entusiasme, minuciositat i molta paciència. A Toni Adam, l'«acolliment» que ha fet tan agradables les successives elaboracions del treball. A Antoni Roca Rosell i Pepe Pardo, la generositat en compartir les fonts, les idees i els suggeriments inspiradors, estimulants i enriquidors que espero que puguin fructificar en un futur no massa llunyà.

Bibliografia

AIGUADER MIRÓ, J. (1930), «El Doctor Bellido», *Monografies Mèdiques*, **36**, 7-10.

CACHO VIU, V. (1998), *El nacionalismo catalán como factor de modernización*, Barcelona, Residencia de Estudiantes, Quaderns Crema.

Cataluña ante España (1930), Madrid, *La Gaceta Literaria*, Ernesto Giménez. (Cuadernos de *La Gaceta Literaria*; 4)

GIMÉNEZ CABALLERO, E. (2000), [Enregistrament de vídeo]: *A fondo*; Joaquín Soler Serrano entrevista a Ernesto Giménez Caballero; Barcelona, Editrama, D. L.

MARTÍNEZ-VIDAL, À. (2006), «La construcció del llenguatge científic: els epònims mèdics catalans», *Annals de Medicina*, **89**, 147-149.

PARDO TOMÁS, J.; MARTÍNEZ VIDAL, À.; PERDIGUERO, E. (2006), «Per la Ciència i per la Pàtria: me-

dical catalanism (1898-1936)», Sixth Social Science History European Conference, Amsterdam, març 2006. [Text íntegre publicat a <<http://www2.iisg.nl/esshc/programme.asp?selyear=8&pap=4362>>.]

PERDIGUERO, E.; MARTÍNEZ VIDAL, À.; PARDO TOMÁS, J. (2007), «Physicians as a public for the popularization of medicine in interwar Catalonia: the *Monografies mèdiques series*». A: PAPANELOPOULOU, F.; NIETO-GALÁN A.; PERDIGUERO, E. (ed.), *Popularizing Science and Technology in the European Periphery, 1800-2000*, Aldershot, Ashgate.

PERUCHO, A. (1930), *Catalunya sota la dictadura. (Dades per a la Història)*, Badalona, Proa.

ROIG ROSICH, J. M. (1992), *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.